

Milí přátelé,

věren slibu přináším Vám text svého včerejšího úvodu k noetickým úvahám, jimž se hodláme věnovat každé druhé pondělí. Původně jsem měl za to, že počkám na Vaše připomínky a poznámky, ale zdá se přece jenom schůdnější psát text na dvakrát: jednou, jak byl prosloven, podruhé už v pozměněném vydání a s úpravami po všech připomínkách, námitkách a provedené diskuzi. Zároveň pak plním tímto způsobem to, co jsem oznamoval v 13. *Mlatu*; uveřejňuji ústně i písemně hlavní obrysy prováděné revize dosavadních filosofických pozic a připravuji tak teoreticky (prozatím) jednak revizi celkovou, jednak základy pro nový program. Aby nebylo pochyb, připomínám, že toto období revize a kritiky se může protáhnout (a pravděpodobně protáhne) na několik let, i když nejintenzivnější úsek bude jistě kratší. (I k tomu však je nyní ještě dosti daleko.)

§ 1. Úkol filosofie

Jednou z nejpodivuhodnějších věcí na tomto světě je skutečnost, že není přirozených počátků. Ani filosofie nemá žádného přirozeného počátku; kdo by se rozhodl hledat nějaký přirozený vstup do filosofického myšlení, nenajde ho. Avšak ani k pojmu filosofie není žádného přístupu zvnějška; jen filosofie sama může rozhodovat o tom, čím bude. V tomto smyslu je filosofie sama sobě úkolem; a jestliže úkolem, tedy i problémem.

Ústřední otázkou filosofickou je – ať tematicky, ať pouze fakticky – lidská pouť životem a pozice člověka v univerzu. Avšak řešit tuto otázku teoreticky je pouze jednou stranou úkolu filosofie. Filosofické řešení je svou podstatou víc než pouhou teorií, pouhým návodem, pouhou směrnicí pro skutečné řešení otázky životní. Filosofie řeší otázku tak, že sama v tomto řešení najde své místo; jinými slovy, filosofie sama o sobě už je oním řešením nebo přinejmenším jednou částí, jedním oborem tohoto řešení. Má tedy filosofie charakter pozice životní a nikoli jen pozice teoretické.

To souvisí s tím, že filosofické řešení problému lidské pozice v univerzu je jen teoretickou extrapolací řešení skutečného; a skutečné řešení je – i když ne vždy, ba snad nikdy v úplnosti – zakládáno každým krokem lidským, každým činem a každou myšlenkou. Je ovšem zakládáno tak, že skutečný rozsah i dosah řešení obvykle daleko přesahuje sám úmysl, tj. že je skryt do velké míry bezprostřednímu vědomí. Tu úkolem filosofie je vybavit založené pozice z jejich skrytosti, nadat je teoretickou formou a odhalit pak třeba i neuvědomělé důsledky takového kroku; když byly ony pozice rozvedeny do úplnosti, je posledním úkolem filosofie provést jejich kritiku.

Je-li každým lidským krokem zakládáno řešení životní otázky, je tomu tak tím spíše v oblasti samotné filosofie. Jestliže však takové řešení je filosofii problémem, a jestliže každý filosofický krok je *eo ipso* počátkem onoho řešení, pak nutně musí být filosofie problémem sama sobě. Patří tak problematizace vlastních kroků, tj. reflexe, k podstatě filosofického myšlení.

Je-li konečně filosofie sama sobě úkolem, a má-li zároveň charakter pozice životní, pak je filosofie tou sférou životní aktivity, která se určuje sama, tj. která představuje její autonomii. Filosofie jest tedy výrazem životní autonomie, jest jejím organizačním programem.

§ 2. O přirozeném počátku

Nemá-li filosofie přirozeného počátku, neznamená to, že je bez vnitřního řádu. Tak např. jedním z prvních problémů filosofických je problém přístupu k věcem. Ať už cokoli a v jakémkoli smyslu je předmětem filosofie, vždy se tu klade především otázka, jak si filosofie může zjednat a zaručit přístup k tomuto předmětu. Na první pohled se nyní může zdát, že právě tato otázka nebo soubor takových otázek je přirozeným počátkem filosofického myšlení a spolehlivým základem všeho dalšího zkoumání. Klasickým příkladem filosofa, který tak soudil, je Descartes. Chybnost takového pojetí lze zřetelně rozeznat.

Je rozdíl mezi tím, co se nám bezprostředně podává, a mezi tím, jak se toho my chápeme. Nikdy totiž to, k čemu máme bezprostřední přístup, není totožné s tímto naším přístupem, čili jinými slovy, to co je nám bezprostředně přístupné, není touto svou přístupností ještě automaticky zařazeno do kontextu našeho myšlení. Takové zařazení už není součástí přístupnosti, nýbrž součástí našeho přístupu. A kdykoli přistoupíme k tomu, co je nám přístupné, abychom to zařadili do kontextu svého vědomí a myšlení, pak takové zařazení je vždy interpretací toho, co je nám původně bezprostředně přístupné. Tedy: to, co je nám bezprostředně přístupné, nese s sebou zároveň už svou interpretaci, nýbrž stává se součástí našeho myšlenkového kontextu teprve, když jsme je sami do něho zařadili, tj. když jsme je určitým způsobem interpretovali. Naše interpretace však není pouhým přijetím bezprostředně nám přístupného do okruhu našeho myšlenkového kontextu, nýbrž právě zařazením, tj. vytvořením rozsáhlé sítě vztahů a souvislostí nově zařazeného k celému dosavadnímu kontextu.

Nemůže se tedy bezprostředně dané (přístupné) nikdy stát přirozeným počátkem filosofického myšlení, neboť myšlenkový kontext, z něhož ono přístupné je interpretováno, je tu vždy před vlastní interpretací. Každá interpretace však je naším krokem, a jako taková nese s sebou určité principy řešení oné ústřední problematiky filosofické, o níž jsme mluvili. Proto každý krok filosofický je zároveň krokem celé filosofie, je rozvířením vší problematiky filosofické.

§ 3. Noetická problematika

I když víme, že každým krokem rozvíříme celou filosofickou problematiku, přece musíme někdy začít. Nepravil jsem, že filosofie nemá nebo nemůže mít svůj začátek, nýbrž jen tolik, že nemá žádného přirozeného začátku. (K pojmu přirozeného začátku i mimo hranice filosofického myšlení se ještě vrátíme.)

Za počátek si zvolíme problematiku noetickou, která, jak jsem se ostatně už zmínil, je představována otázkami, které vskutku z dobrých důvodů mohou stát i na prvních místech.

Ukázali jsme si, že každé interpretaci, dokonce i toho, co je nám bezprostředně přístupno, předchází časově i věcně myšlenkový kontext, z něhož je ono nám přístupné interpretováno, a že interpretace spočívá v jeho zařazení do existujícího již myšlenkového okruhu. Můžeme se nyní ptát: znamená to, že jsme se svými myšlenkami do tohoto okruhu uzavřeli, že z něho nemůžeme ven, k věcem? Znamená to, že nic cizího, vnějšího, „skutečného“ k nám nemá přístup? Že nic nového se nemůže objevit v daném již kontextu našeho myšlení?

Ovšem neznamená. Avšak jestliže neznamená, otvírá se před námi okamžitě celá noetická problematika: Jaký druh kontaktu můžeme navázat s něčím, co je za hranicemi našeho vědomí? Jak se z cizího stává známé? Co je to poznání a v jaké je souvislosti s tím, co je poznáváno? A v jaké souvislosti je s tím, na základě čeho je poznáváno? Co je vlastně předpokladem poznání, čím je poznání vůbec umožněno? Co je kritériem správnosti našeho poznání? Co to je správné, pravdivé poznání? Co to je pravda a jak souvisí se skutečností na jedné straně a jak s naším myšlením na straně druhé? V jakém vztahu je pravda k ústřední otázce filosofické, totiž k otázce po pozici člověka v univerzu, po jeho poslání? A tedy, jaké místo má pravda v lidském životě?

Z těchto otázek vyjdeme, vědouce ovšem, že v každém řešení, v každé naší odpovědi budou kladeny vědomě či nevědomě, v úplnosti či neúplně principy řešení celé problematiky filosofické, a proto vědouce o nezbytnosti reflexe nad samotnými těmito principy.

§ 4. Metafysické předpoklady

Je základním faktem noetickým, že člověk, chtěje poznávat, musí poznávat v určitém časovém úseku a odněkud, z nějakého místa. Realita však je v čase i v prostoru proměnlivá; to jest, jinými slovy, je v čase i v prostoru rozložena nestejně. To neplatí jen o realitě vůbec, tj. o celku reálného světa, nýbrž platí to i o kterékoli věci, o kterémkoli objektu. Tak např. intenzita gravitačního pole Sluncem vytvářeného se mění od místa k místu; v místě vzdálenějším od Slunce je menší než v jeho blízkosti. Ale i v témže místě se mění s průběhem času: neustálým zářením ubývá hmoty sluneční a tím slábne i intenzita gravitačního pole. Protože však člověk může poznávat pouze v daném čase a z daného místa, znamená to, že je mu přístup v jednom okamžiku vždy jen jediný aspekt, jediná perspektiva a nikoli realita celá, dokonce ani nejjednodušší věc celá. (Např. není mi přístupna zároveň přední i zadní strana nějakého předmětu apod.) Tuto skutečnost je třeba vzít vážně, i když na první pohled může svádět k závěrům hérakleitovským. („Ježto dále viděli, že tento svět jest celý v pohybu a že se o tom, co se mění, nedá říci nic pravdivého, mínili, že není možná pravdivá výpověď o tom, co zcela a vůbec je podrobena změně.“ Aristotelés o hérakleitovcích, *Metaf.*, kniha IV., 1010 – str. 115 českého vydání.)

Předpokladem každého výkladu noetického je proto řešení problému souvislosti změn v realitě a problému souvislosti aspektů reality v lidském myšlení a poznání. Obojí souvislost má svou dvojitou stránku; jednak jde o souvislost lokálního rozvrstvení, jednak o souvislost časového průběhu. Naprostá neoddělitelnost těchto stránek nás nutí hovořiti o struktuře věcí neboli procesů jakožto o organizaci v čase i v prostoru najednou. (V případě lidského myšlení na místo rozvrstvenosti lokální nastupuje souvislost smyslu, souvislost logická.) Nejprve však je třeba stanovit pojmy, nosné pro postžení struktury reality samé; teprve potom bude možno přistoupiti k poznání jako k vyššímu typu struktury.

§ 5. Rozvrh dalších úvah

- 1) Pojetí pravdy je jen výslovným rozvedením základních pozic, které jsou kladeny každým krokem, ať filosofickým, vědeckým, uměleckým nebo jen prostě lidským. Je zároveň sjednocením lidské pozice, neboť jednotlivým krokům mohla jednota chybět.
- 2) Požadavek pravdivého poznání je obvykle reprezentován požadavkem, poznat skutečnost tak, jak jest. Implicitně je tím dán předpoklad, že proces poznání nesouvisí bezprostředně a materiálně s předmětem poznání čili že není objektivního, „vnitřního“ rozdílu mezi věcí nepoznanou (o sobě) a toužou věcí poznanou (rovněž o sobě).
- 3) V tu chvíli se však otvírá otázka, jaká je tedy souvislost mezi tímto procesem poznávacím a mezi věcí, resp. procesem poznávaným; není-li to souvislost materiální, tedy jaká?
- 4) Považujeme-li oba procesy za skutečné, což je samozřejmé, obsahuje naše otázka několik předpokladů. Prvním z nich je předpoklad diferencované struktury reality: nemá-li proces poznávací splynouti s procesem poznávaným, musí být od něho oddělen, což by bylo nemožné, kdyby realita byla homogenní.
- 5) Dalším je předpoklad, že realita ve všech svých modech nezůstává na téže úrovni; že rovněž její vnitřní (imanentní) vztahy nejsou ani téhož typu, ani téže úrovně, že kupříkladu nejsou všechny reciproké, nýbrž že mohou být téměř plně jednostranné. (Poznávající – poznáný.)
- 6) Jedině na těchto předpokladech může stát další předpoklad, že totiž mezi dvěma procesy, resp. dvěma strukturami může existovat vztah, který označíme jako relaci subjektu a objektu.
- 7) Relaci subjektu a objektu v nejširším smyslu je třeba potom specifikovat. Základní úroveň tohoto vztahu je vzájemné působení materiální; vyšší úroveň je akce subjektu, mířící na objekt; ještě vyšší pak je vztah poznávací.
- 8) Pro akci je charakteristické její přesahování daného kontextu. To opět v nižších úrovních je samo v sebe uzavřené, ale ve vyšších je reflexí otevřena cesta k vědomé tvořivosti.

Doporučená četba

- 1) Descartes, *Rozprava o metodě*, Laichter 1947 (II. vyd.). část IV. str. 39–47.
- 2) Descartes: *Betrachtungen über die Grundlagen der Philosophie*, Reclam, Betrachtung I.–IV.
- 3) Berkeley, *Pojednání o základech lidského poznání*, Laichter 1938.
- 4) Hume, *Zkoumání o rozumu lidském*, Laichter 1899.
- 5) Kant, *Kritik der reinen Vernunft*. Reclam (nebo jiné), Die transzendentale Logik (bližší výběr udám příště).

„Člověk není ničím bez předmětu. Veliké lidské vzory ... potvrzují tuto větu svým životem. Měly jen jedinou vládnoucí vášeň: uskutečnění cíle, který byl podstatným předmětem jejich činnosti. Avšak předmět, na nějž se subjekt vztahuje podstatně, nutně, není ničím jiným než vlastní, ale předmětnou podstatou tohoto subjektu. Jestliže je pak společným předmětem většího počtu individuí totožných rodem, avšak rozličných druhově, je jejich vlastní, ale předmětnou podstatou přinejmenším tak, jak je těmto individuím podle jejich rozrůzněnosti objektem.

Tak je slunce společným předmětem planet; není však Zemi předmětem stejně jako Merkurovi, Venuši, Saturnovi, Uranovi. Každá planeta má své vlastní slunce. Slunce, které a jak osvětluje a hřeje Urana, nemá fyzické jsoucnosti pro Zemi (jen astronomické, vědecké); a slunce se nejen jeví jinak, ono je skutečně na Uranu jiným Sluncem než na Zemi. Poměr Země k Slunci je proto zároveň poměrem Země k sobě samé neboli ke své vlastní podstatě; ... Každá planeta má tedy ve svém Slunci zrcadlo své vlastní podstaty.

Na předmětu se tudíž člověk stává vědomým sama sebe: vědomí předmětu je sebe-vědomím člověka. Z objektu poznáš člověka; na něm se ti zjevuje jeho podstata: předmět je jeho zjevným bytím, jeho pravým, objektivním já. A to naprosto neplatí jen o duchovních, nýbrž rovněž o smyslových předmětech. I člověku nejvzdálenější předměty jsou zjevením lidské podstaty, protože a nakolik mu jsou předmětem. Také Měsíc, i Slunce, i hvězdy volají na člověka ‚Poznej sebe sama‘. Že je vidí a že je vidí tak, jak je vidí, to je svědectvím jeho vlastní podstaty. ...“

(*Das Wesen des Christentums* – I. kapit. – L. Feuerbach, 1841.)

Váš

Láďa